

РОЛЬ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ)

Статтю присвячено дослідженню ролі сучасної дитячої літератури у збереженні національної ідентичності. Розглянуто поняття національної ідентичності, визначено фактори її збереження, проаналізовано прозові твори української та англійської дитячої літератури, розглянуто їх характерні особливості, які можуть мати позитивний вплив на збереження національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, сучасна дитяча література, національний колорит, звичаї і традиції.

Статья посвящена исследованию роли современной детской литературы в сохранении национальной идентичности. Рассмотрено понятие национальной идентичности, определены факторы её сохранения, проанализированы произведения украинской и английской прозы для детей, рассмотрены их характерные особенности, которые могут иметь позитивное влияние на сохранение национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, современная детская литература, национальный колорит, обычаи и традиции.

The article is devoted to the analysis of the role of contemporary children's literature in national identity preserving. The notion of national identity is defined, the factors of national identity preserving are named; prose pieces of children's literature, published in Ukraine and Great Britain, are analyzed, their characteristic features are examined in order to demonstrate their positive influence on national identity preserving.

Key words: national identity, contemporary children's literature, national specificity, customs and traditions.

Метою статті є дослідження ролі сучасної дитячої літератури у збереженні національної ідентичності на матеріалі української та англійської літератури кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Нами поставлено такі **завдання**:

- розглянути поняття національної ідентичності;
- визначити фактори збереження національної ідентичності;
- проаналізувати прозові твори української та англійської дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століть з метою виявлення особливостей, що можуть відігравати роль у формуванні та збереженні національної ідентичності читачів.

В умовах глобалізації збереження національної ідентичності стає нагальною проблемою для будь-якої країни. Хоча глобалізаційні процеси мають і позитивний вплив, сприяючи поширенню інформації про різні культури та спілкуванню представників різних країн, однак ці процеси призводять також до асиміляції, уніфікації культур, до втрати національної

ідентичності. Про актуальність цієї проблеми в Україні йшлося на парламентських слуханнях «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження» 9 грудня 2009 року. Згідно з рекомендаціями слухань, першочерговими завданнями держави є турбота про інформаційну безпеку та конкурентоздатність культурного продукту.

Проблема національної ідентичності цікавить представників різних галузей науки: істориків, соціологів, політологів, педагогів, мовознавців тощо. Детально це питання розглядається у книзі Ентоні Д. Сміта «Національна ідентичність». Серед українських науковців проблему збереження національної ідентичності вивчали М. Т. Степико, О. М. Лисенко, О. А. Гриценко, Н. К. Гончаренко, М. Б. Кушнар'ова, М. А. Козловець та Н. М. Ковтун та інші. С. Кармалюк та Г. Чайка визначають національну ідентичність як «усвідомлення згоди та причетності до цінностей стосовно рідної мови, релігії, етичних норм, культурної

спадщини...» [див.: 6] та коментують історично-політичну сторону цього питання. О. М. Лисенко розглядає національну ідентичність як «визнання народом самого себе, знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб і т. д.» [див.: 7]. Дослідженням зв'язку між мовою і національною ідентичністю займалися О. В. Горелова, Т. С. Воропаєва та ін. Т. С. Воропаєва стверджує, що мова є базовою основою національної ідентичності [див.: 3]. О. В. Горелова трактує національну ідентичність як особливий світогляд, що вміщує в себе національний характер, національну історію, релігійні вірування, культуру, звичаї і традиції, що сформувалися за час існування спільноти. Дослідниця наголошує на тісному зв'язку мови і національної ідентичності, говорячи про те, що мова не тільки є відображенням національної ідентичності, а і бере участь у її формуванні [4, с. 40].

Однак проблема збереження національної ідентичності не є достатньо дослідженою з точки зору літературознавства. Особливої уваги заслуговує роль дитячої літератури у формуванні національної ідентичності, адже саме в дитинстві закладаються основи світогляду і світосприйняття. Як стверджує дослідниця із Донецького національного університету О. О. Бондаренко, дитяча література є носієм національної ідеї і відіграє значну роль у подоланні кризи національної ідентичності [див.: 2]. Дитяча література реалізує освітні та виховні цілі, знайомлячи цільову аудиторію з культурою окремого народу.

Станові української національної ідентичності в різні епохи присвячено низку наукових праць. Окрім мови, про визначальну роль якої вже йшлося, до факторів збереження національної ідентичності науковці зараховують історію, культуру, віру. Морально-етичні цінності відіграють важливу роль у збереженні національної ідентичності, незважаючи на те, що самі вони є подібними для багатьох народів сучасного світу, принаймні тих, що поділяють одну віру, хоч і мають різну культуру.

Про роль літератури у формуванні національної свідомості ідеться у кількох наукових працях. Російська дослідниця О. А. Матвєєва в дисертаційній роботі, присвяченій місцю бібліотек у культурних ідентифікаційних процесах, називає книгу гарантом збереження і підтримання національної ідентичності.

Отже, розглянемо, як саме дитяча література впливає на формування у читачів національної свідомості, навчає мови, культури, віри, історії, цінностей свого народу.

Етнографічна інформація (стосовно побуту, традицій, їжі та напоїв, житла тощо, а також міфологія) відіграє дуже важливу роль у збереженні духовно-культурної складової національної ідентичності.

Одним із засобів передачі місцевого та часового колориту в художній літературі є слова та словосполучення, що позначають явища, характерні для окремої країни чи місцевості – реалії. Їх також називають етнокультурними дескрипторами. Реалії тісно пов'язані із побутом та світосприйняттям нації, яка їх

створює. Тому вони близькі народу, у мові якого вони існують, і незрозумілі представникам інших культур. Їх переклад складає труднощі, та без них література різних народів втратила б своєрідність, яскравість та значну частину освітнього і виховного потенціалу. А. Федоров, С. Влахов та С. Флорін, Р. Зорівчак та інші перекладознавці вивчали проблему перекладу реалій. С. Влахов та С. Флорін пропонують власну класифікацію реалій та ділять їх на такі групи: географічні, етнографічні, громадсько-політичні.

Серед складних для перекладу елементів особливе місце займають також діалектизми, адже вони представляють не тільки країну, але і окремий її регіон, знайомлячи з особливостями мовлення, а відтак часто і світосприйняття, у ньому. Наведемо приклад із твору Івана Андрусяка «Кабан дикий – хвіст великий»: *«Зате для мамі чай – смакота. Особливо якщо він зелений і цукру в ньому нема ні грама. Коли він заварюється, в горнятку рясно плавають чайки, які тато називає смішними гуцульськими словами: ломажжє, патики, штирпаки, гліжє, ріще! Але мама на це не зважає. Вона сміється і п'є – їй із ломажжєм дужче смакує...»*

– Ну як можна сьорбати це джюрбило* щодня, та ще й робити вигляд, ніби воно комусь смакує, – каже в такі хвилини тато. – Це однаково, що пити муст* або млаку*!» [див.: 1]

Зображення народних свят, традицій, побуту характерне як для українських, так і для англійських творів дитячої літератури. Розглянемо окремі твори. Серед сучасних українських письменників національний колорит передають Володимир Рутківський, Зірка Мензатюк, Іван Андрусяк, Сашко Дерманський, Галина Малик, Марія Морозенко та інші.

Твори Зірки Мензатюк сповнені глибокої ніжності до українського народу і його традицій. Книга «Макове князювання» знайомить читачів із традиціями святкування Великодня, Івана-Купала, Маковія та Різдва. Діти прочитають, як виготовляється писанка, як співають колядок (і зможуть вивчити слова різдвяної пісні «Добрий вечір тобі, пане-господарю»), дізнаються, як грати у традиційну народну гру «Молоданчика», що символізують і які сили мають різні рослини, і чому українці так люблять вербу. Любов до всього живого – характерна риса книг Зірки Мензатюк. У них говорять тварини, рослини, природні сили і навіть їжа та напої.

У книзі «Зварю тобі борщику» із шаною та любов'ю представлено національні страви: борщ, кашу, печену картоплю, вареники, голубці, млинці, калачі, узвар та пампушки і багато іншого. Ось як змальовано яєчню: *«То мама всмажила: на маслі, зі сметаною, свіжою зеленню притрусила – справжня гетьманська яєчня, таку й гетьман їв би.»*

Яєчня не проста,

Яєчня золота,

Їж її, Іване,

То виб'єшся в гетьмани!» [5, с. 31].

Цікаво описано доброту і щирість, терплячість українського характеру, а також повагу до Різдва Христового в оповіданні «Ковбаса». Коли вовк прийшов колядувати та просити, щоб йому за колядування

віддали то Івасика, то Олесю, то маму, його не прогнали, а, щоби він пішов геть, ввічливо попросили, ще й дали гостинців за колядування. Звернемо також увагу на те, що в українських творах для дітей злі персонажі (у згаданій збірці казок це також відьма, змії) часто бувають не стільки страшні, як смішні: *«Коли раптом, мов шуря-буря, не знати звідки з'явився змії. Він був трошки дурний, але ж зовні того не видно»* [5, с. 11]. На нашу думку, таке представлення супротивника виховує у дітей сміливість. Український письменник Всеволод Нестайко у своїх творах про учнів лісової школи навчає дітей долати страх сміхом. Не можна не згадати у цьому контексті і подібний приклад з англійської літератури. У книгах Джоан Ролінг про Гаррі Поттера з'являється чарівна міфічна істота – боггарт, яка при зустрічі з людиною приймає форму того, чого найбільше боїться людина. Єдиним методом подолання боггарта є сміх. Таким чином, ми знаходимо деяку подібність між українською та англійською дитячою літературою стосовно виховання сміливості у читачів.

У книгах «Стефа та її чакалка», «Кабан дикий – хвіст великий» Івана Андрусяка із гумором змальовані персонажі українських народних казок та переказів, як от чакалка (казкова істота, якою на Слобожанщині і Полтавщині лякали дітей, щоби ті слухалися), бабай, відьма. Фольклорні персонажі, сюжети є одним із виразників національної ідентичності. Книга «Танок Чугайстра» Сашка Дерманського, заснована на західноукраїнській міфології (тут і चुгайстр, і нявки, і цвітіння папороті в Купальську ніч), виховує доброту, вірність, вміння любити і дружити.

Ще одна книга Сашка Дерманського, що, на нашу думку, заслуговує окремої уваги – «Царство Яблукарство», повертає до національних цінностей у протиставленні до модних тенденцій. Історія Царства Яблукарства і його перетворення на Царство Черв'якарство подібна до Біблійної історії створення світу та гріхопадіння перших людей. Першоаяблуня Віри та яблуні Добра, Любові, Пам'яті й Гордості, які охороняли казкове Царство, демонструють характер українського народу. Знаково, що, коли яблукарці, втративши яблуні, а з ними і захист, захворювали на хворобу душі – червивіли, то вони не відразу змінювались зовні, перетворювались на червів, а найперше – втрачали свою мову. Таким чином автор показує важливість рідної мови в житті кожної людини. Привертає увагу подібність епізоду про найвищу кару, яку злий цар Черв'якар хотів застосувати до бранців – поцілунок п'явки Розпусти, до відомого з книги Джоан Ролінг «Гаррі Поттер і в'язень Азкабану» поцілунку Дементора. У обох випадках ідеться про втрату душі як найвищої цінності людини. Ця подібність спричинена тим, що обидва народи є християнськими.

У творах українських письменників часто зустрічаються, допомагають героям найулюбленіші для нашого народу святі: Святий Миколай (наприклад, у антології «Мандрівка святого Миколая», укладач – Зоя Жук) і Архистратиг Михайло. (В оповіданні «Заячий пастух» зі збірки «Макове князювання» Зірки Мензатюк він нагороджує хлопчика, який не схотів

вчинити нечесно навіть заради врятування свого садка, посаженого власними руками. Архистратиг не тільки допомагає зберегти сад, а й катає хлопчика на коні по небу, показує йому світ згори).

Молитва як вираження віри є дуже важливою для українського народу. В українській християнській традиції сторіччями зберігаються і передаються з покоління в покоління молитви, що відображається і в дитячих творах, наприклад, бабуся навчає онучку молитви до янгола-охоронця у книзі Тетяни Щербаченко «Пуп Землі, або Як Даринка світ рятувала»:

«Перш ніж заснути, онучечко, повтори за мною: «Янголе мій, охоронцю мій! Збережи мою душу, зміцни моє серце на всяк день, на всяк час, на всяку хвилинку...» [10, с. 15]

У цій же книзі головна героїня, дівчинка Даринка, закликає дощ пісенькою *«Йди, йди, дощику»*, яка здавна є улюбленою в українських дітей:

*«Йди, йди, дощику,
зварю тобі борщичку
у новому горщичку.
Тобі каша, мені борщ,
Щоб рясніше падав дощ»* [10, с. 12].

Недарма вона зустрічається і в книзі «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» Сашка Дерманського, і про неї ж згадує читач, коли дощик стукає у вікно і проситься на борщ у книзі «Зварю тобі борщичку» Зірки Мензатюк:

«Аж тут хтось у вікно: стук-стук!

– Хто там стукає?

– Я, дощ! Ви для мене смачного борщичку зварили? Бо він мені пахне аж у хмарі.

– Винесемо й тобі, якщо поллеш грядки, - сказала йому мама.

– Це я вмію! – зрадив дощик і затанцював по городі.

Тим часом Івась умостився за столом:

– Дайте, мамо, й мені борщичку! Того, що за ним дощик прийшов» [5, с. 9].

Народна мудрість виражається і в прислів'ях та приказках. Дитячі письменники часто із гумором застосовують їх у своїх творах, наприклад Сашко Дерманський у книзі «Корова часу» використовує відому українську приказку *«Обмок, як вовк, обкис, як лис, обмерз, як пес»* як шаманське примовляння для зупинки дощу (того самого, що його необережно закликали наведеною вище піснею).

Не можна уявити української національної ідентичності без національної пам'яті, ідеалів козацтва. Про життя Запорізької Січі в сучасній дитячій літературі розповідають Володимир Рутківський у книгах «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен», що були видані у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», Марія Морозенко у книгах «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван Сірко, славетний кошовий» («Видавництво Старого Лева»). Із тематикою козацтва пов'язані іронічні казки «Козак, Король, Крук» (а саме українська казка «Про козака і смерть») Олеся Ільченка (видавництво «Грані-Т»), а також повість для молодших школярів Зірки Мензатюк «Темниця козацької шаблі» («Видавництво Старого Лева»), що, як і твори Марії Морозенко, входить до серії «Українська сила». Ця серія охоплює також інші

історичні книги для дітей, що несуть у собі національну складову: «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» та «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» Олександра Гавроша.

У британському літературознавстві тема національної ідентичності є теж актуальною. Роль дитячої літератури в збереженні національної ідентичності досліджувала британська науковець Маргарет Мік, редактор книги «Дитяча література та національна ідентичність» [див.: 12]. Цією проблемою займається і Національний центр дослідження дитячої літератури Лондонського університету Рохемптон.

В англійській літературі побут, традиції британців у багатьох деталях описує Джоан Ролінг у серії книг про Гаррі Поттера, переплітаючи етнографічні реалії із казковим життям героїв магічного світу. Дослідниця Дарія Москвітінна називає серію книг про хлопчика-чарівника «дзеркалом британського життя», вказуючи на подібність між школою Гогворте, де навчався Гаррі Поттер і старими приватними школами Англії, такими як Ітон; банком гоблінів Грінготс і Англійським банком у лондонському Сіті; грою на мітлах «квідич» та крикетом і футболом, які мають неабияку популярність у британців [8, с. 123-128]. Джоан Ролінг приділяє також значну увагу святкуванню традиційних британських свят (особливо Різдва та Геллоуїна) та національній кухні. Банкети у школі чарівників змальовано в деталях, з описами оздоблення зали та з перерахуванням блюд, що чарівним чином з'являються на столах. Ці блюда характерні для британської кухні, наприклад: «Він це ніколи не бачив на столі так багато смачних наїдків: смажені курчата, ростбіф, відбивні, ягнятка, ковбаски, шинка, біфштекс, варена і смажена картопля, чіпси, йоркширський пудинг, горошок, морква, підливка, кетчуп, і, не знати чому, навіть м'ятні льодяники».

«За мить з'явився десерт. Морозиво нарізно-манітніших смаків та різновидів, яблучний пиріг, пампушки з солодким кремом, шоколадні тістечка і пончики з повидлом, бісквіти, полунички, желе, рисовий пудинг...» [див.: 9].

У творах Джоан Ролінг багато запозичень із британського фольклору: міфічні персонажі, такі як лепрекони, дракони, піксі, банші, боггарт тощо; сюжети, засновані на кельтських легендах, наприклад срібна рука, подарована Волдемором своєму слугі Пітерові Петігрю на заміну втраченої – популярний у фентезі сюжет, відомий із кельтських легенд про Нуаду – Срібну Руку.

Роальд Дал також яскраво і з гумором зображує англійський побут. У книзі «ВДВ» показана любов британців до королеви, віра дітей у її майже всесильність, описана унікальна професія батлера,

змальований традиційний англійський сніданок у сцені годування Велетня в Букінгемському Палаці.

Чудово представлені англійські звичаї та побут, з іншої точки зору, у книзі С'ю Таунсенд «Таємний щоденник Адріана Моула». Ця дотепна книга про дорослішання хлопчика віком 13 років і $\frac{3}{4}$ вважається дослідниками типово британською, точніше англійською, бо описує культурні особливості, націоналістичні почуття британців, сповнена деталей, що характеризують місце та час дії [див.: 11]. Особливістю книги є також тонкий англійський гумор, наприклад:

«Пан Лукас та моя матір сміялися над новою стрижкою собаки, що не дуже гарно з їхнього боку, адже собака нічого не може сказати у відповідь, так само, як і королівська родина» [див.: 13].

Говорячи про британську національну ідентичність, варто згадати також дитячу організацію скаутів, що була заснована у Великобританії та існує вже більше ста років. У дитячій літературі скаутський рух знаходить теж відображення. Своєрідною гумористичною рекламою цієї організації можна вважати книги Іана Вайброу про Малого Вовчика (також написані у вигляді щоденників). Головний герой у них – вовчєня, яке батьки відправили до Школи Поганців, щоб воно стало справжнім вовком, позбавилось надмірної доброти і чемності, і яке врешті вижило у складних умовах у лісі та зрозуміло, що не хоче бути злим, жадібним і підступним, завдяки хлоп'яткам-скаутам (в українському перекладі вжитий відповідник цього слова – реалії – пластуни). Замість дев'яти правил поганця воно вивчило правила скаутів, які навчають добру, чесності, самовдосконаленню і дружбі.

Отже, дитяча література знайомить дітей із побутом, звичаями, віруваннями, традиціями свого народу, навчає їх вічних цінностей, любові до своєї землі і рідної мови, а саме так і формується національна свідомість, зберігається національна ідентичність.

Також звернемо увагу на те, що, незважаючи на різницю в історичних процесах, формі правління, розмірах і географічному положенні (навіть те, що Великобританія розміщується на островах, а Україна – посередині материка, не могло не мати значного впливу на формування національної ідентичності), та інші відмінності, морально-етичні цінності в цих таких різних країнах лишаються однаковими. А збереження загальнолюдських цінностей допомагає і в збереженні національної ідентичності кожного з народів. Тобто, щоб бути справжнім англійцем, українцем чи людиною іншої національності в першу чергу треба бути людиною.

В подальшому нами планується детальніше дослідження місця казки у сучасній дитячій літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак І. «Кабан дикий – хвіст великий... Друга історія Стефи і Чакалки» / Іван Андрусак. – К. : Грані-Т, 2010. – 72 с.
2. Бондаренко О. О. Традиції національного виховання в художній прозі Павла Байдебури та Івана Костирі / О. О. Бондаренко // Ключ. Випуск XXI. – К. : Національна бібліотека України для дітей, 2010. – С. 107–114.
3. Воропасва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності / Т. Воропасва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Українознавство. Випуск 11. – К., 2007. – С. 13–17.
4. Горелова О. В. Language as a reflection of national identity / О. В. Горелова // Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили. Наукові праці. Том 70. Вип. 57. – Миколаїв, 2007. – С. 40–44.
5. Зірка Мензатюк. Зварю тобі борщику / Зірка Мензатюк. – Л. : Видавництво Старого Лева, 2012. – 60 с.

6. Кармалюк С. Національна і культурна ідентичність в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Сергій Кармалюк, Галина Чайка // Збірник наукових праць «Проблеми національної ідентичності в сучасних глобалізаційних умовах». – Режим доступу : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1345/1/Karmalyk.pdf>.
7. Лисенко О.М. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз [Електронний ресурс] / О. М. Лисенко. – Режим доступу : naukajournal.org/naukajournal/article/view/30/23.
8. Москвітін Д. «Гаррі Поттер» як дзеркало британського життя / Дарія Москвітін // Іноземна філологія. Український науковий збірник. – Вип. 119 (2). – Львів, 2007. – С. 123–128.
9. Ролінг Дж.К. «Гаррі Поттер і в'язень Азкабану» / Дж.К. Ролінг ; [пер. з англ. В. Морозова за редакцією І. Малковича]. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 384 с.
10. Щербаченко Т. «Пуп Землі, або Як Даринка світ рятувала» / Тетяна Щербаченко. – К. : Грані-Т, 2007. – 52 с.
11. Clouet R. Sue Townsend: Creator of cultural headaches? [Електронний ресурс] / Richard Clouet, Geraldine Boulan. – Режим доступу : <http://sedll.org/es/admin/uploads/congresos/15/act/132/Clouet.pdf>.
12. Meek M. (ed.) Children's Literature and National Identity / Margaret Meek. – Stoke on Trent (UK) : Trentham Books, 2001. – 220 p.
13. Townsend S. The Secret Diary of Adrian Mole aged 13 3/4 / Sue Townsend. – London : Methuen-Mandarin, 1983. – 80 p.

© Рудько О. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 02.07.2014 р.